

МАРКЕТИНГОВІ ВИМІРИ ЛЮДСЬКОГО РЕСУРСУ УКРАЇНИ

Розглянуті проблеми використання людського ресурсу в умовах глобалізації, розвитку конкуренції.

КЛЮЧОВІ СЛОВА: людський ресурс, освітній рівень, попит, пропозиція.

Реалізація Україною національної стратегії формування високого конкурентного статусу передбачає, серед інших завдань, забезпечення відповідних кількісних та якісних параметрів розвитку людського ресурсу держави в контексті критеріїв міжнародної конкурентоспроможності. Ключова роль людського компоненту в забезпеченні стратегічних конкурентних переваг країн-лідерів на глобальних ринках зумовлена тим, що в умовах їх переходу до постіндустріальної моделі розвитку істотної модернізації зазнає ієрархічна структура факторів міжнародної конкурентоспроможності країн. На зміну статичним чинникам, котрі пов'язані із забезпеченістю матеріальними, фінансовими та трудовими ресурсами, на перший план висувуються динамічні фактори конкурентоспроможності — потужність інноваційного потенціалу держав та їх можливості опанувати науково-технологічну модель економічного розвитку.

Між тим, вищезазвані фактори є похідними від якості людського ресурсу національної економіки, оскільки в епоху інтелектуалізації та сайєнтифікації виробництва визначальну роль у виробничому процесі починає відігравати не стільки фізична, скільки інтелектуальна, творча праця індивідів. Людський інтелект, уміння, компетентність та мотивація до творчої діяльності стали найважливішою ланкою суспільного відтворення, від якої залежить поступальний розвиток будь-якої національної економіки, завоювання та утримання нею передових позицій у світових інноваційних процесах і, як результат, — забезпечення високого конкурентного статусу. Це настійно вимагає від держав, що претендують на роль активних акторів у світогосподарських процесах, формування високої якості розвитку людського ресурсу, яка

«матеріалізується» у відповідних стандартах інтелектуального та освітньо-кваліфікаційного рівня населення, високих параметрах фізичного, психічного та соціального здоров'я нації, адекватності пропозиції на ринку праці його потребам та структурі зайнятості.

Як свідчить світовий досвід, конкурентоспроможними на сьогодні є насамперед ті країни, які найефективніше використовують саме фактор «людський ресурс» через створення сприятливих умов для всебічного, творчого розвитку людини на основі масштабних інвестицій у людський капітал та інтелектуальну «насиченість» масових професій. Дану тезу підтверджують, зокрема, рейтинги міжнародної конкурентоспроможності країн, які щорічно розраховуються експертами Всесвітнього економічного форуму (ВЕФ). Згідно з останньою Доповіддю про глобальну конкурентоспроможність, лідерські позиції у країновому рейтингу конкурентоспроможності мають держави, котрим належать і провідні позиції у рейтингу індексу людського розвитку (табл. 1).

Що стосується України, то і для неї в умовах формування відкритої економіки та глобальних викликів нагальною необхідністю є посилення уваги до проблеми якісного поліпшення людського ресурсу нації та нейтралізації руйнівних тенденцій у його розвитку. Уже нині на загальнодержавному рівні поступово усвідомлюється нове значення людського ресурсу у формуванні високого конкурентного статусу держави та наголошується на необхідності підвищення вимог до його якості. Так, у Стратегії економічного і соціального розвитку України (2004—2015 роки), який має назву «Шляхом європейської інтеграції», зазначено, що «людський капітал є основним стратегічним ресурсом в утвердженні України як конкурентоспроможної високотехнологічної держави» [15]. А в останньому Посланні Президента України до Верховної Ради «Про внутрішнє і зовнішнє становище України у 2005 році» стратегічним пріоритетом внутрішньої і зовнішньої політики держави визначено формування інтелектуально орієнтованої національної економіки. При цьому система заходів, спрямованих на реалізацію цієї стратегічної мети, включає підвищення конкурентоспроможності людського ресурсу нації через забезпечення умов для всебічного розвитку людини, зростання обсягів інвестицій у людський ресурс та підвищення його кваліфікації, нарощення масштабів фінансування наукових досліджень та розробки нових технологій [5].

Таблиця 1

**КРАЇНОВІ РЕЙТИНГИ ІНДЕКСУ ЛЮДСЬКОГО РОЗВИТКУ (HDI)*
ТА ЗАГАЛЬНОГО ІНДЕКСУ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ (GCI)**
ОКРЕМИХ КРАЇН**

Країни	HDI		GCI	
	Значення	Рейтинг	Значення	Рейтинг
Фінляндія	0,941	13	5,76	2
США	0,944	10	5,61	9
Люксембург	0,949	4	5,16	24
Швеція	0,949	6	5,74	3
Ірландія	0,946	8	5,21	21
Бельгія	0,945	9	5,27	20
Нідерланди	0,943	12	5,56	9
Японія	0,943	11	5,60	7
Канада	0,949	5	5,37	16
Ісландія	0,956	2	5,40	14
Норвегія	0,963	1	5,42	12
Австралія	0,955	3	5,29	19
Швейцарія	0,947	7	5,81	1
Данія	0,941	14	5,70	4
Велика Британія	0,939	15	5,54	10
Франція	0,938	16	5,31	18
Австрія	0,936	17	5,32	17
Італія	0,934	18	5,32	17
Німеччина	0,930	20	5,58	8
Іспанія	0,928	21	4,77	28
Греція	0,912	24	4,33	47
Словенія	0,904	26	4,64	33
Португалія	0,904	27	4,60	34

Країни	HDI		GCI	
	Значення	Рейтинг	Значення	Рейтинг
Кіпр	0,891	29	4,36	46
Чехія	0,874	31	4,74	29
Мальта	0,867	32	4,54	39
Угорщина	0,862	35	4,52	41
Україна	0,766	78	3,89	78

* — Human Development Index;

** — Growth Competitiveness Index.

Джерело: побудовано автором за [4, с. 241—242; 17].

Така постановка питання вимагає маркетингової оцінки нинішнього стану людського ресурсу держави, а саме відповідність освітньо-кваліфікаційного рівня українського населення потребам національного ринку праці, з одного боку, та міжнародним критеріям конкурентоспроможності, — з іншого.

Якщо характеризувати освітній та кваліфікаційно-фаховий рівень економічно активного населення України, то він є доволі високим і в цілому відповідає стандартам розвинутих країн. Так, зокрема, кадровий потенціал нашої країни характеризується доволі значною часткою осіб з вищою освітою у загальній чисельності населення країни, за якою вона належить до першої десятки розвинутих держав [3, с. 71]. За кількістю сертифікованих програмістів Україна посідає 7-ме місце у світі після США, Росії, Індії, Китаю, Ірландії та Ізраїлю; за інтелектом нації, згідно з рейтингами ЮНЕСКО, їй належить 23-тє місце (тоді як Фінляндії — 1-ше, США — 13-тє, Росії — 27-ме). Крім того, Україна належить до 3 % найосвіченіших націй у світі, обіймаючи четверте місце серед 133 країн світу. При цьому за рівнем математичної підготовки та наукової освіти наша держава посідає 21-шу позицію, за рівнем підготовки у системі середньої та початкової освіти — 22-гу, а за тривалістю шкільної освіти середнього працівника (в роках) — 34-ту [1, с. 189].

За даними Національної доповіді про розвиток людини у 2003 р., підготовленої науковцями Інституту демографії та соціальних досліджень НАН України у співпраці зі спеціалістами Держкомстату України, валовий показник охоплення навчанням

в Україні становив 79,6 % при середньосвітовому показнику 65 % (у високорозвинутих країнах — 94 %, у країнах, що розвиваються, — 61 %, у країнах Східної Європи та СНД — 77 %) [15, с. 56].

Такі високі показники освітнього рівня населення України дістали відображення і у країновому рейтингу індексу людського розвитку ПРООН, зокрема в освітньому компоненті, який формується за рахунок трьох індикаторів — рівня грамотності дорослого населення (віком від 15 років), сукупного коефіцієнта охоплення населення навчанням (сукупної частки учнів) та індексу освіченості. Що стосується рівня грамотності дорослого населення, то динаміка цього показника протягом 1992—2003 рр. (рис. 1) свідчить про традиційно високий його рівень: протягом 1998—2002 рр. він становив 99,6 %, що відповідає середньому значенню даного індикатора за країнами СНД та Східної Європи. І лише у 2003 р. цей показник дещо погіршився і становив 99,4 %.

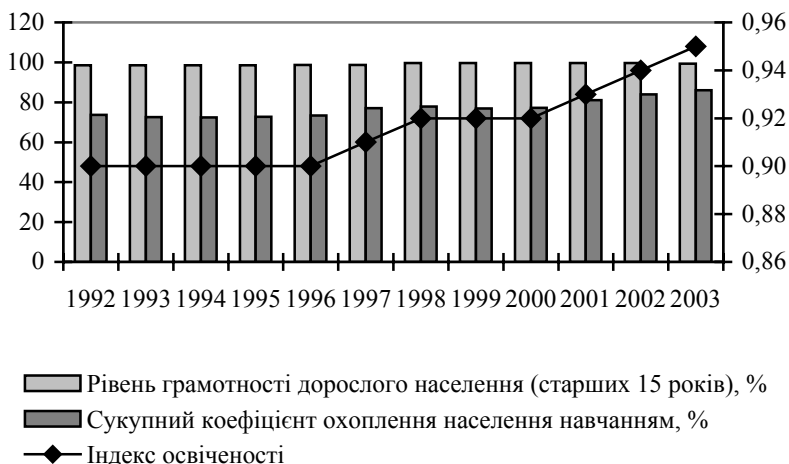

Рис. 1. Динаміка освітньої компоненти Індексу людського розвитку України протягом 1992—2003 рр.

Джерело: складено автором за [2, с. 99; 4, с. 242].

Натомість певною варіативністю характеризувався сукупний коефіцієнт охоплення населення навчанням протягом зазначеного періоду: якщо з 1992 р. по 1994 р. цей показник поступово знижувався з 73,7 % до 72,4 %, відповідно, (що пояснюється гли-

бокою економічною кризою того часу, яка істотно послабила мотивацію молодих громадян держави до підвищення освітнього та професійно-фахового рівня), то з 1995 р. він почав упевнено зростати, досягнувши у 2003 р. «рекордної» відмітки у 86 %. Хоча таке значення відповідає середньому рівню розвинутих країн, але в таких країнах-лідерах, як Швеція, Австралія, Бельгія, Велика Британія та Фінляндія цей показник перевищує 100 %. Це свідчить про те, що в цих державах охоплені навчанням не лише молоді люди та громадяни старшого віку, а й громадяни інших держав.

Проте найповнішу картину про рівень освіти в Україні дає індекс освіченості населення. Цей показник протягом першої половини 1990-х років поступово знижувався: з 0,902 у 1992 р. до 0,898 у 1993 р. та 0,899 у 1994 р. Проте, починаючи з 1995 р., індекс освіченості починає зростати, досягнувши у 2003 р. рівня 0,95, що майже на 5 % більше, ніж у 1992 р. Для порівняння; загальносвітовий індекс рівня освіченості у 2003 р. становив 0,76, що на 19,5 % менше, ніж в Україні.

Таким чином, за своїми освітніми надбаннями наша держава значно випереджає країни, які близькі до неї за рівнем людського розвитку. Навіть у ряді країн, які належать до групи держав з високим індексом людського розвитку, — Гонконзі (22-ге місце у світовому рейтингу за ІЛР), Мальті (32-ге місце), Брунеї (33-тє місце), Кувейті (44-те місце) — індекс освіченості у 2003 р. був істотно нижчим, ніж в Україні (0,87, 0,85, 0,86 та 0,80, відповідно) [4, с. 241—242].

Водночас однією з неоднозначних тенденцій трансформаційного періоду стала істотна асиметричність охоплення українського населення освітою на різних рівнях. Якщо аналізувати такий показник, як «насиченість» громадян держави студентами та учнями, то протягом 1990—2005 рр. чисельність учнів загальноосвітніх навчальних закладів у розрахунку на 10 тис. населення України зменшилася з 1374 до 1156, а студентів професійно-технічних закладів — зі 128 до 106 [18].

Україн прикрим є збільшення у кризовий період чисельності молоді (особливо сільської), яка припиняє навчання, не здобувши повну (а інколи — навіть базову) середню освіту. Так, згідно з першим Всеукраїнським переписом населення, у 2001 р. в нашій державі не навчалися 35,0 тис. міських та 20,8 тис. сільських дітей віком 10—14 років, що становило, відповідно, понад 1,5 % загальної чисельності осіб даної вікової групи у містах та майже 1,8 % — у селах. Що стосується випускників 9-х класів, то у

1997 р. не продовжували навчання для здобуття повної загальної середньої освіти 4 % осіб, у 2003 р. — понад 2 % випускників і близько 1 % — у 2004 р. [9, с. 57].

Натомість відповідний показник для вищої освіти університетського рівня протягом вказаного періоду зріс майже вдвічі: з 315 до 580 осіб на 10 тис. населення [18]. Серед причин, які сприяли зростанню студентського контингенту в нашій державі, слід виокремити збільшення частки студентів-«контрактників» у державних вищих навчальних закладах та розширення приватного сектора у сфері освітніх послуг в Україні¹. Проте за показником охоплення населення вищою освітою наша держава і дотепер відчутно відстає від таких розвинутих країн, як США, Канада, Японія, Норвегія, Південна Корея та ін.

Із загальної кількості фахівців, підготовлених вищими навчальними закладами у 2005/2006 навчальному році, 32 тис. отримали кваліфікацію магістра, 215 тис. — спеціаліста, 148 тис. — бакалавра, 185 тис. — молодшого спеціаліста. Крім того, понад 286 тис. осіб отримали робітничі професії у професійно-технічних навчальних закладах.

Що стосується розподілу випускників українських ВНЗ за галузями знань, то дотепер зберігаються істотні диспропорції у підготовці вищою школою спеціалістів для потреб народного господарства з домінуванням економічних та юридичних спеціальностей. На останні у 2003—2004 навчальному році припадало, відповідно, 32,6 % та 21,4 % випускників українських ВНЗ (рис. 2).

Ця диспропорційність зумовлена тим, що занепад виробництва та технологічний застій, котрі супроводжували перехід України до ринкових відносин, істотно «девальювали» в очах молоді престижність і привабливість спеціальностей, які є «локомотивами» науково-технічного та технологічного прогресу суспільства. Про це свідчить, зокрема, істотне скорочення протягом 1990—2004 рр. частки випускників ВНЗ інженерного профілю, яка на кінець періоду становила лише 9,2 % їх загальної чисельності. І хоча у структурі державного замовлення чисельність спеціалістів інженерних спеціальностей є доволі представницькою і становить близько 22 %, у загальній чисельності випускників українських ВНЗ їх частка є недостатньою.

Резюмуючи вищесказане, можна констатувати, що нинішня структура підготовки спеціалістів не відповідає інноваційним

¹ Останній чинник є особливо вагомим, адже із зростанням чисельності ВНЗ приватної форми власності чимало учнів середніх шкіл (навіть з низькою успішністю) дістали можливість отримати вищу освіту.

пріоритетам розвитку української економіки, оскільки формування новітніх V та VI технологічних укладів нагально вимагає динамічного розвитку електроніки, виробництва програмного забезпечення, біотехнологій, тонкої хімії та ін. галузей. Відтак — Україна в майбутньому потребуватиме достатньої кількості спеціалістів у галузі технічних наук (комп'ютеризації, електротехніки та телекомунікацій, інженерної механіки тощо) та працівників для високотехнологічних виробництв (біологів, хіміків тощо).

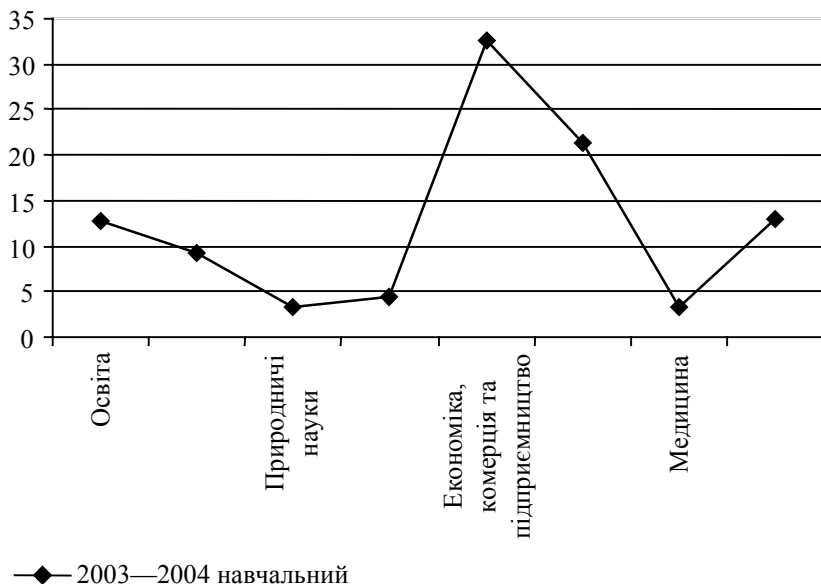

Рис. 2. Частка випускників українських вищих навчальних закладів за галузями знань, у % до загального підсумку

Джерело: [9, с. 62].

Між тим, уже нині спостерігається загрозна неадекватність пропозиції на вітчизняному ринку праці його потребам та структурі зайнятості. Вона зумовлена головним чином стихійністю підготовки українськими вищими навчальними закладами фахівців незатребуваних професій на фоні постійного зростання фінансування вищої та професійної освіти державними й місцевими бюджетами, а також громадянами держави. Функціонуючи практично в автономному режимі, національний ринок освітніх послуг не готовий повністю задовольнити попит роботодавців на кадри та гнучко реагувати на зміни в їх потребі. Незважаючи на

таку позитивну тенденцію розвитку ринку праці, як скорочення протягом останніх років рівня реального безробіття (яке нині є одним з найнижчих у Європі), незайнятість населення дотепер залишається гострою соціальною проблемою.

Прикро, що від неї потерпають переважно молоді спеціалісти, котрі не можуть працевлаштуватися за фахом після закінчення професійних та вищих навчальних закладів (у тому числі державної форми власності) з причини незатребуваності опанованої професії. Так, з 49,9 тис. випускників вищих навчальних закладів у 2005 р., які зареєструвалися в службі зайнятості як безробітні, 42,5 % навчалися за напрямками економіка, комерція та підприємництво; 18,3 % — за інженерними, а 12,2 % — за медичними спеціальностями. Така сама ситуація і з випускниками професійно-технічних навчальних закладів: із загальної їх чисельності у 2005 р. — 30,4 тис. осіб — 40 % це кваліфіковані робітники з інструментом, 20 % — працівники сфери торгівлі та побутових послуг, 18 % — оператори комп'ютерного набору та складальники устаткування і машин [13, с. 3].

Тим часом, в країні має місце і протилежне явище, коли попит на представників багатьох робітничих професій не задовольняється, а за певними професіями відчувається гострий дефіцит якісної робочої сили. Так, обсяги заявленої підприємствами потреби в працівниках робітничих професій протягом 2002—2004 рр. зросли на 34 %, а в 2004—2005 рр. — ще на 12 %. Лише у 2005 р. у центрах зайнятості України роботодавці замовили майже 2 тис. фрезерувальників (за наявності зареєстрованих безробітних за цим фахом у кількості 440 осіб), значною мірою незадоволеним залишається попит на електрогазоварників, токарів, ливарників, ковалів, термістів, слюсарів-сантехніків та слюсарів-інструментальників, фрезерувальників, мулярів, швачок та ін.

Така сама ситуація спостерігається нині і з попитом на представників інженерних професій. Наприклад, попит на інженерів-механіків, інженерів-приладобудівників, енергетиків, на хіміків-технологів, фахівців у галузі інформаційних технологій та електроніки майже вдвічі перевищує можливості вищих технічних навчальних закладів України. Таким чином, наявність значних за чисельністю контингентів населення, професії яких не мають попиту на ринку праці, поєднується з дефіцитом працівників багатьох професій та спеціальностей [13, с. 3].

І це при тому, що протягом останнього десятиліття Українська держава практично втратила мікроелектроніку та напівпровідникову промисловість. Як результат — більше 90 % продукції, що

виробляється промисловістю України, не відповідає сучасному науково-технічному рівню, а сама промисловість набуває слюсарно-складального характеру.

Це настійно вимагає усунення структурної невідповідності між потребами економіки та обсягами і структурою підготовки та перепідготовки фахівців через стратегічне планування розвитку пріоритетних галузей економіки і їх збалансоване кадрове забезпечення. Державне замовлення має виділятися лише на ці потреби. Вже не можна витрачати бюджетні кошти на навчання незабезпечених суспільством фахівців, особливо коли є гострий дефіцит на кадрове забезпечення за окремими спеціальностями.

Крім того, необхідно усунути й істотні диспропорції у самій системі вищої освіти, які полягають у неоптимальності мережі вищих навчальних закладів, неузгодженості освітньо-кваліфікаційних рівнів бакалавра і магістра з вимогами роботодавців, невизначеності позицій цих рівнів на вітчизняному ринку праці, надлишковій кількості напрямів, спеціальностей та спеціалізацій вищої школи. Так, в Україні кількість напрямів (76) і спеціальностей (584) у 2—2,5 разу перевищує аналогічні показники у США, Англії, Японії.

Рівень та якість зайнятості населення традиційно розглядається міжнародними організаціями як один з основних критеріїв розвитку країни разом з рівнем освіти, доходу, демографічними показниками тощо. Аналіз загальної структури зайнятості українського населення дозволяє зробити висновок про її невідповідність міжнародним критеріям конкурентоспроможності та інноваційним пріоритетам розвитку національної економіки. Так, упродовж останнього десятиліття зросла частка економічно активного населення України, зайнятого на некваліфікованих роботах (зі збереженням пріоритету видобувних галузей, характерних для сировинних економік), а також в особистому та підсобному господарстві.

Щодо галузевого розподілу населення України, то найбільша концентрація робочої сили спостерігається нині у сільському господарстві, де зайнято до 25 % економічно активного населення держави [8, с. 22], на фоні недостатнього рівня зайнятості у промисловості та будівництві. Характерною рисою структури зайнятості українського населення є формування в останнє десятиліття якісно нової сфери зайнятості, а саме у дрібному (переважно торговельному) бізнесі й індивідуальній діяльності, котра, за різними оцінками, охопила на сьогодні понад 20 % економічно активного населення країни.

Натомість, у розвинутих країнах превалююча частка робочої сили зайнята нині у нематеріальному виробництві. Як свідчать дані табл. 2, протягом 1990—2003 рр. за всіма країнами ОЕСР у загальній структурі зайнятості економічно активного населення відбулося скорочення показника питомої ваги сільського господарства (з 4,5 % до 4,2 %) та промисловості (з 30,3 % до 29,8 %, відповідно) на тлі зростання зайнятості у сфері послуг (з 65,2 % до 66,0 %, відповідно). Проте для цих індикаторів характерною є істотна покраїнова варіація: найшвидші темпи вивільнення робочої сили із сільського господарства та промисловості на користь сфери послуг спостерігалися за такими країнами, як Німеччина, США, Канада, Японія та Австрія. Водночас Греція, Італія, Іспанія та Люксембург не зазнали настільки істотної зміни структури зайнятості.

А загалом протягом 1970—1990-х років у країнах ОЕСР зайнятість у сфері послуг випереджала зайнятість у сфері матеріального виробництва у 24 рази. Очікується, що надалі тенденція до скорочення частки та абсолютної кількості працівників матеріального виробництва буде поглиблюватися: за прогнозами експертів, у США до 2025 р. близько 83 % загальної чисельності робочої сили працюватиме у сфері послуг [7, с. 14].

Порівняння галузевої структури зайнятості економічно активного населення України з розвинутими державами світу дозволяє зробити висновок про консервацію в нашій державі адекватного потребам індустріального суспільства типу зайнятості. З урахуванням збереження загального низького рівня продуктивності праці в базових галузях народного господарства та примітивізації структури господарства такий тип входить у гостру суперечність із загальним високим освітнім і професійно-кваліфікаційним рівнем українських кадрів, загрожуючи деградацією нагромадженого протягом радянського періоду індустріального та наукового потенціалу України та впливом кваліфікованих кадрів із національних анклавів високих технологій за кордон.

Протягом трансформаційного періоду майже на 50 % зростає чисельність докторів наук і у 2,1 раза — кандидатів наук, стан кадрового потенціалу наукових організацій держави характеризується вкрай негативною динамікою. Її проявом є майже трикратне скорочення чисельності наукових кадрів держави порівняно з 1990 р. Так, на сьогодні в наукових організаціях нашої країни працює менше 200 тис. чол., з яких 4,1 тис. — докторів, і 18,9 тис. — кандидатів наук. Їх розподіл за науковими напрямами у 2004 р. мав такий вигляд: технічний профіль — 60,4 % за-

гальної чисельності українських науковців, фізико-математичний — 5,3 %, сільськогосподарський — 8,3 %, медичний — 4,9 %, багатогалузевий профіль — 7,1 %, інше — від 0,05 до 3 % [12, с. 36].

Таблиця 2

**ГАЛУЗЕВА СТРУКТУРА ЗАЙНЯТОСТІ РОБОЧОЇ СИЛИ
ОКРЕМИХ КРАЇН ОЕСР ПРОТЯГОМ 1990—2003Р р., (%)**

Країна	Структура зайнятості робочої сили					
	Сільське господарство та рибальство		Промисловість		Сфера послуг	
	1990	2003	1990	2003	1990	2003
США	2,9	2,5	25,1	20,8	72,0	76,7
Канада	4,3	2,8	23,4	21,9	72,3	75,3
Австрія	5,6	4,3	23,9	20,6	70,5	75,1
Японія	6,9	4,5	33,9	29,3	59,2	66,2
Франція	5,7	4,5	29,0	26,8	65,3	68,7
Німеччина	3,5	1,4	38,9	27,2	57,6	71,4
Італія	8,9	7,8	32,5	32,3	58,6	59,9
Греція	23,8	23,1	28,1	27,2	48,1	49,7
Швеція	4,0	3,2	28,2	27,6	67,9	69,2
Велика Британія	2,1	2,1	30,3	26,3	67,6	71,6
Люксембург	1,5	1,1	29,3	28,1	69,2	70,8
Бельгія	2,1	2,0	31,2	28,3	66,7	69,7
Данія	5,1	4,2	28,2	27,4	66,7	68,4
Іспанія	4,9	4,1	29,4	28,7	65,7	67,2
Середній показник по групі країн ОЕСР	4,5	4,2	30,3	29,8	65,2	66,0
Світ в цілому	18	14	37	34	45	52

Джерело: складено автором за [16]

Серед причин істотного скорочення чисельності наукових кадрів України слід відмітити щонайменше дві. По-перше, підрив упродовж 1990-х років науково-технічного потенціалу України, коли питома частка асигнувань на розвиток НДДКР з 3 % у 1990 р. досягла катастрофічної, з погляду інтенсивного відтворення суспільного продукту, величини 0,3 % ВВП країни у 2003 р. (і це при тому, що фінансування науки на рівні, нижчому 1 %, повністю позбавляє її можливості розвиватися). Це призвело до нестабільності та незадовільного стану роботи наукових установ, плинності наукових кадрів, майже двократного скорочення кількості проектних і дослідницьких організацій та чисельності наукових працівників. Так, на сьогодні із загальної кількості кандидатів та докторів наук в Україні виконанням наукових та науково-технічних робіт зайнято лише чверть кандидатів та близько третини докторів наук [9, с. 63].

Як результат — за показником насиченості населення науковцями наша країна помітно відстає від країн-лідерів світового господарства: в той час, коли ще у 1990 р. з кожної тисячі зайнятих в Україні 11 осіб працювали у науково-технічній сфері, на сьогодні ця цифра становить лише 9,6 наукових кадрів. Хоча цей показник і відповідає рівню таких країн, як Іспанія, Польща, Угорщина, Чехія, проте істотно поступається країнам-лідерам — Німеччині (з відповідним показником 17,8), Великій Британії (15,2), Данії (14,2) та Австрії (10,0). Помітно відстає наша держава і за показником частки зайнятих науковими дослідженнями та розробками, який становить нині лише 0,52 % від загальної кількості зайнятих в економіці за середньоєвропейського значення цього показника для країн ЄС — 1,2.

Тож не дивно, що частка вітчизняної наукомісткої продукції у структурі ВВП не відповідає параметрам постіндустріальної економіки. В той час, коли за цим показником держави-лідери світового господарства посідають провідні позиції у країнових рейтингах (Ізраїль — 3,5 % ВВП, Швеція — майже 2,4 %, Фінляндія та Німеччина — по 2,3 %, Велика Британія — 2,2 % тощо), забезпечуючи за рахунок інноваційної діяльності до 90 % приросту ВВП, українська економіка розвивається практично без наукових розробок з відповідним показником на рівні 1,2 % ВВП.

По-друге, «сплеск» еміграційних настроїв серед наукової еліти країни з середини 1990-х років. Це каталізувало процес «відпливу інтелекту» до країн з кращими для наукової діяльності умовами. Його кількісні параметри вражають: за роки незалежності Україну залишило близько 3-х тисяч докторів і кандидатів

наук, багато представників творчої інтелігенції, а щороку країну залишали в середньому 35 докторів та 118 кандидатів наук.

Якщо аналізувати наслідки цього процесу для вітчизняної економіки, то масова еміграція національних наукових кадрів фактично зруйнувала відомі у світі наукові школи та знекровила найцінніший економічний ресурс — людський. Ці наслідки можна оцінити кількісно: масштаби щорічних прямих утрат України від виїзду висококваліфікованих кадрів складають кілька десятків мільярдів дол.: за експертними оцінками, виїзд молодого науковця за кордон на постійне місце проживання коштує державі від 250 до 300 тис. дол. Тож не дивно, що в українських наукових установах та вищих навчальних закладах професорсько-викладацький склад — це в основній своїй частині люди пенсійного віку, тоді як у західних країнах — сороко-сорокап'ятирічні, наукомісткість промислового виробництва України не перевищує нині 0,3 % (що в 10—20 разів нижче загальноприйнятого світового рівня), а частка вітчизняної наукомісткої продукції на світовому ринку високотехнологічної продукції становить лише 0,1 % [12, с. 39] проти 36 % у США, 30 % — в Японії, 17 % — у Німеччині та 6 % — у Китаї.

За дедалі вищої технологічної конкуренції особливого значення набуває безперервна професійна підготовка та перепідготовка на робочому місці, оскільки більш швидка зміна ідей, знань і технологій порівняно зі зміною поколінь людей потребує постійного оновлення набутих знань та навичок, освоєння новітніх наукових і техніко-технологічних досягнень. Навчання впродовж життя включає як здобуття знань у межах установ формальної освіти, так і неформальне та спонтанне навчання (під час повсякденної життєдіяльності і роботи).

На превеликий жаль, в Україні дотепер не створено ефективної системи післядипломної, безперервної освіти дорослого населення, а також не розвинуто традицій масового індивідуального освітньо-професійного саморозвитку. Про це свідчить, зокрема, періодичність підвищення кваліфікації в нашій державі, яка, за даними 2003 р., становила в середньому 13 років (у промисловості — 8,1 року, у будівництві — 28,3 року, у транспорті і зв'язку — 12,1 року, в освіті — 12,9 року, в охороні здоров'я та соціальній допомозі — 11,4 року), тим часом як у країнах Західної Європи, США та Японії — від 2 до 5 років.

У цьому зв'язку слід відзначити, що нинішня система професійної перепідготовки та підвищення кваліфікації в Україні є однією з найвразливіших ланок вітчизняної освітньої системи. Досі

для неї характерною є невисока якість підготовки, зумовлена насамперед невідповідністю форм і методів навчання потребам ринку праці. Наприклад, переважна більшість інститутів підвищення кваліфікації та перепідготовки кадрів, які належать до структури Міністерства освіти і науки України, функціонує в автономному режимі, «абстрагувавшись» і від виробничого сектора, і від потужних університетів. Як наслідок — вони не забезпечені висококваліфікованим викладацьким корпусом, мають слабку матеріально-технічну та навчально-лабораторну базу, практично не використовують у навчальному процесі інноваційних освітніх технологій, зорієнтованих на практику і місце роботи слухача («кейс-методів», бізнес-тренінгів, ситуаційних вправ, реальних проектів, комп'ютерних симуляцій, дистанційного та інтерактивного навчання).

Окреслена ситуація зумовлена головним чином успадкованим менталітетом та психологією вітчизняного працівника, який формувался за адміністративно-командної системи в ізоляції від світових тенденцій. Слабкими сторонами асоційованого працівника національної економіки дотепер залишається низька конкурентоспроможність на ринку праці, відсутність ґрунтовної комп'ютерної підготовки та знання іноземних мов, нездатність до творчої професійної діяльності та інноваційних методів господарювання в умовах глобальної конкуренції. Крім того, відсутність в українських громадян матеріальних можливостей, реальних стимулів, традицій та навичок безперервного підвищення рівня освіти протягом життя віддаляє нашу країну від кращих європейських стандартів освіченості населення, істотно гальмує процес її інтеграції у світовий інформаційний і науково-технологічний простір.

Для адаптації післядипломної освіти до потреб вітчизняного ринку праці доцільно вжити таких заходів.

По-перше, створити професійні асоціації на галузевому рівні (з метою формування консолідованих стандартів і вимог щодо рівня кваліфікації спеціалістів того чи іншого профілю), а також розробити системи професійного розвитку та розвинути мережі обміну досвідом і розповсюдження передових знань. Необхідність створення таких інституцій в Україні визначається їх важливою роллю у формуванні професійної компетентності кадрів, пошуку джерел фінансування високоякісної професійної підготовки та розробки відповідних навчальних програм. Крім того, вони атестуватимуть спеціалістів свого профілю, а також проводитимуть конференції, семінари, виставки тощо.

По-друге, створити асоціації промисловців та роботодавців, профспілки та асоціації підприємств, котрі поглиблюватимуть співробітництво з вітчизняними університетами за такими напрямками, як безперервна освіта, професійна орієнтація молоді і дорослого населення, професійні кваліфікації, ресурсна база й фінансування навчання. Це дозволить істотно вдосконалити підготовку спеціалістів з корпоративного управління, корпоративного права, охорони інтелектуальної власності, конкурентоспроможності, забезпечити підготовку для роботи у нових господарських структурах і сфері бізнесу.

І нарешті, слід наголосити на необхідності посилення державного регулювання в цій сфері. Так, з урахуванням нерозвинутої ринкових відносин та громадянського суспільства в державі, практичної відсутності традицій централізації державного управління та слабкої мотивації роботодавців до підвищення кваліфікації і навчання працівників в Україні, із наявних моделей соціального партнерства у цій сфері — ліберальної (Велика Британія), моделі державного втручання (Фінляндія, Франція), некооперативної (Данія, Нідерланди, Німеччина) — необхідно орієнтуватися саме на модель державного втручання. Згідно з цією моделлю держава бере на себе обов'язки щодо регулювання всієї системи професійної освіти у співробітництві із соціальними партнерами з подальшою максимальною активізацією участі соціальних партнерів у формуванні й реалізації політики у цій сфері, щоб у перспективі держава визначала лише загальні рамки діяльності приватних компаній і організацій щодо здійснення професійного навчання (як це характерно для некооперативної моделі).

Література

1. *Антонюк Л. Л.* Міжнародна конкурентоспроможність країн: теорія та механізм комерціалізації. — К.: КНЕУ, 2004. — 275 с.
2. *Грішнова О. А.* Людський розвиток: Навч. посіб. — К.: КНЕУ. — 2006. — 308 с.
3. *Данилишин Б., Куценко В.* Інтелектуальні ресурси в економічному зростанні: шляхи поліпшення їх використання // Економіка України. — 2006. — № 1. — С. 71—79.
4. Доклад о развитии человека 2005. Международное сотрудничество на перепутье: помощь, торговля и безопасность в мире неравенства. / Пер. с англ. — М.: Весь мир, 2005. — 416 с.

5. Доповідь «Про внутрішнє та зовнішнє становище України у 2005 році». — 144 с. // www.niss.gov.ua

6. Інформаційне забезпечення державного та регіонального соціального управління: Монографія / НАН України. Ін-т економіки пром-сті; Держкомстат України. — К.: Донецьк. — 2004. — 656 с.

7. *Коровський А. В.* Еволюція людського фактора економіки та проблеми його формування: Монографія — К.: КНЕУ, 2004. — 184 с.

8. *Кочума І.* Продуктивна зайнятість у контексті забезпечення людського розвитку і економічного зростання // Україна: аспекти праці. — 2005. — № 6. — С. 19—23.

9. Людський розвиток в Україні: можливості та напрями соціальних інвестицій (колективна науково-аналітична монографія) / За ред. Е. М. Лібанової. — К.: Ін-т демографії та соціальних досліджень НАН України, Держкомстат України, 2006. — 355 с.

10. *Маршавін Ю.* Шляхи врегулювання професійно-кваліфікаційного дисбалансу на ринку праці // Україна: аспекти праці. — 2006. — № 1. — С. 26—29.

11. *Мельник С., Гаврюшенко Г., Шубєнок С.* Демографічна ситуація в Україні: стан, головні проблеми та способи їх вирішення // Україна: аспекти праці. — 2006. — № 4. — С. 22—26.

12. *Петрина М.* Базові умови створення інноваційної моделі розвитку економіки України // Економіка України. — 2006. — № 8. — С. 35—40.

13. Петрова Т. Ринок освітніх послуг і ринок праці: проблеми взаємозв'язку та взаємодії // Україна: аспекти праці. — 2006. — № 4. — С. 3—7.

14. Регіони України: проблеми та пріоритети соціально-економічного розвитку: Монографія / За ред. З. С. Варналія. — К.: Знання України. — 2005. — 498 с.

15. Стратегія економічного і соціального розвитку України (2004—2015 роки) «Шляхом європейської інтеграції» / А. С. Гальчинський, В. М. Геєць та ін. Нац. ін-т стратегічних досліджень, Ін-т екон. прогнозування НАН України, М-во економіки та з питань європ. інтеграції України. — К.: ІВЦ Держкомстату України. — 2004. — 416 с.

16. Comparative International Statistics // U.S. Census Bureau, Statistical Abstract of the United States: 2003.

17. The Global Competitiveness Report 2006—2007 // www.weforum.org

18. www.ukrstat.gov.ua

Стаття надійшла до редакції 27.11.2006